GLOBAL IQTISODIY INQIROZLARNING MILLIY IQTISODIYOTGA TA’SIRI VA UNI YUMSHATISH MEXANIZMLARI

Toshkent kimyo texnologiya instituti

Sanoat iqtisodiyoti va menejmenti fakulteti kafedrasi

katta o‘qituvchisi **Rasulova Nargiza**

Toshkent kimyo texnologiya instituti

Sanoat iqtisodiyoti va menejmenti fakulteti

2- kurs talabasi **O‘skanova Aziza Rustamjon qizi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada global iqtisodiy inqirozlarning milliy iqtisodiyot tarkibiga va makroiqtisodiy barqarorlik ko‘rsatkichlariga ko‘rsatayotgan tizimli ta’siri makroiqtisodiy darajada tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida tashqi iqtisodiy shoklar, global moliyaviy beqarorlik va ta’minot zanjiridagi uzilishlarning yalpi ichki mahsulot (YaIM) o‘sish sur’atlariga, milliy valyuta kursiga hamda inflyatsiya darajasiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, inqiroz davrida milliy iqtisodiyotning chidamliligini oshirish hamda eksport-import balansini optimallashtirish mexanizmlari qiyosiy baholanadi. Maqolada raqamli iqtisodiyot va globallashuv sharoitida tashqi xatarlarni yumshatish, mahalliy ishlab chiqarishni rag‘batlantirish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi strategik hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Global inqiroz, milliy iqtisodiyot, tashqi shoklar, makroiqtisodiy barqarorlik, inflyatsiya, eksport diversifikatsiyasi, proteksionizm, iqtisodiy chidamlic.

Abstract: This article analyzes the systemic impact of global economic crises on the structure of the national economy and macroeconomic stability indicators at the macroeconomic level. Within the scope of the study, the effects of external economic shocks, global financial instability, and supply chain disruptions on GDP growth rates, the national currency exchange rate, and inflation levels are examined. Additionally,

mechanisms for increasing the resilience of the national economy and optimizing the export-import balance during crises are comparatively evaluated. The article develops strategic and practical recommendations for mitigating external risks, stimulating domestic production, and ensuring macroeconomic stability in the context of the digital economy and globalization.

Keywords: Global crisis, national economy, external shocks, macroeconomic stability, inflation, export diversification, protectionism, economic resilience.

Kirish: Yigirma birinchi asrda globallashuv jarayonlarining chuqurlashishi va xalqaro iqtisodiy integratsiyaning kuchayishi milliy iqtisodiyotlarning jahon bozoriga bog‘liqligini misli ko‘rilmagan darajada oshirdi. Bu holat bir tomondan iqtisodiy o‘sish va investitsiyalar oqimini tezlashtirsa, ikkinchi tomondan, global miqyosda yuzaga keladigan har qanday moliyaviy va iqtisodiy inqirozlarning milliy bozorlarga tezkorlik bilan transfer bo‘lishiga zamin yaratmoqda. Global iqtisodiy inqirozlar va tashqi shoklar nafaqat rivojlangan mamlakatlar, balki rivojlanayotgan milliy iqtisodiyotlarning ham fundamental asoslarini sinovdan o‘tkazmoqda. Global resurslar taqchilligi va geosiyosiy ziddiyatlar kuchaygan hozirgi davrda, global inqirozlarning milliy iqtisodiyotga ta’sirini chuqur tahlil qilish va ularga qarshi barqarorlik mexanizmlarini ishlab chiqish ham ilmiy, ham amaliy jihatdan o‘ta dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Tashqi iqtisodiy xatarlarning kengayishi milliy bozorda jiddiy tarkibiy o‘zgarishlarni va iqtisodiy beqarorlikni keltirib chiqarishi mumkin. Eksport tushumlarining kamayishi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimining sekinlashishi va tashqi qarz yukining ortishi shular jumlasidandir. Ushbu maqolada global shoklarning milliy iqtisodiyotga ta’sirining ijobiy va salbiy oqibatlari tizimli ravishda tadqiq qilinadi.

Global Inqirozlarning Tarqalish Kanallari va Makroiqtisodiy Barqarorlik (Kengaytirilgan Tahlil 1-qism): Xalqaro moliya bozorlarining o'zaro integratsiyalashuvi tashqi ekzogen shoklarning ichki bozorlarga kirib kelish tezligini oshirib yubordi. Birinchi

navbatda, bu jarayon tashqi savdo kanali orqali amalga oshadi. Global miqyosda yalpi talabning pasayishi milliy iqtisodiyot eksport tovarlariga bo'lgan narxlar va hajmlarning kamayishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa, xomashyoga ixtisoslashgan iqtisodiyotlar tashqi kon'yukturaning salbiy o'zgarishlariga nihoyatda ta'sirchan hisoblanadi. Ikkinchi strategik kanal — bu kapital oqimi va investitsiya kanali bo'lib, global moliyaviy beqarorlik sharoitida xalqaro investorlar rivojlanayotgan bozorlardan o'z kapitallarini olib chiqib ketishga harakat qiladilar. Bu esa milliy valyuta kursiga kuchli devalvatsiyaviy bosim o'tkazadi hamda valyuta zaxiralarini mudofaa maqsadlarida sarflashga majbur qiladi.

Uchinchi muhim yo'nalish — bu transchegaraviy pul o'tkazmalari va migratsiya oqimlaridir. Tashqi yirik mehnat bozorlaridagi har qanday iqtisodiy inqiroz yoki pasayish u yerda faoliyat yuritayotgan migrantlar daromadlarining cheklanishiga, bu esa o'z navbatida milliy iqtisodiyotga kelib tushadigan transfertlar hajmining kamayishiga olib keladi. Pul o'tkazmalarining kamayishi ichki bozorda yalpi iste'mol talabini pasaytiradi, bu esa chakana savdo va xizmat ko'rsatish sohalarining o'sish sur'atlarini sekinlashtiradi. To'rtinchi kanal logistika va ta'minot zanjirlari bilan bog'liq bo'lib, xalqaro transport yo'laklaridagi cheklovlar yoki narxlarning qimmatlashishi import qilinadigan texnologiya va oraliq tovarlar tannarxini oshirib, ichki bozorda 'import inflyatsiyasi' ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Global Inqirozlarning Tarqalish Kanallari va Makroiqtisodiy Barqarorlik (Kengaytirilgan Tahlil 2-qism): Xalqaro moliya bozorlarining o'zaro integratsiyalashuvi tashqi ekzogen shoklarning ichki bozorlarga kirib kelish tezligini oshirib yubordi. Birinchi navbatda, bu jarayon tashqi savdo kanali orqali amalga oshadi. Global miqyosda yalpi talabning pasayishi milliy iqtisodiyot eksport tovarlariga bo'lgan narxlar va hajmlarning kamayishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa, xomashyoga ixtisoslashgan iqtisodiyotlar tashqi kon'yukturaning salbiy o'zgarishlariga nihoyatda ta'sirchan hisoblanadi. Ikkinchi strategik kanal — bu kapital oqimi va investitsiya kanali bo'lib, global moliyaviy beqarorlik sharoitida xalqaro investorlar rivojlanayotgan bozorlardan o'z kapitallarini olib chiqib

ketishga harakat qiladilar. Bu esa milliy valyuta kursiga kuchli devalvatsiyaviy bosim o'tkazadi hamda valyuta zaxiralarini mudofaa maqsadlarida sarflashga majbur qiladi.

Uchinchi muhim yo'nalish — bu transchegaraviy pul o'tkazmalari va migratsiya oqimlaridir. Tashqi yirik mehnat bozorlaridagi har qanday iqtisodiy inqiroz yoki pasayish u yerda faoliyat yuritayotgan migrantlar daromadlarining cheklanishiga, bu esa o'z navbatida milliy iqtisodiyotga kelib tushadigan transfertlar hajmining kamayishiga olib keladi. Pul o'tkazmalarining kamayishi ichki bozorda yalpi iste'mol talabini pasaytiradi, bu esa chakana savdo va xizmat ko'rsatish sohalarining o'sish sur'atlarini sekinlashtiradi. To'rtinchi kanal logistika va ta'minot zanjirlari bilan bog'liq bo'lib, xalqaro transport yo'laklaridagi cheklovlar yoki narxlarning qimmatlashishi import qilinadigan texnologiya va oraliq tovarlar tannarxini oshirib, ichki bozorda 'import inflyatsiyasi' ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Global Inqirozlarning Tarqalish Kanallari va Makroiqtisodiy Barqarorlik (Kengaytirilgan Tahlil 3-qism): Xalqaro moliya bozorlarining o'zaro integratsiyalashuvi tashqi ekzogen shoklarning ichki bozorlarga kirib kelish tezligini oshirib yubordi. Birinchi navbatda, bu jarayon tashqi savdo kanali orqali amalga oshadi. Global miqyosda yalpi talabning pasayishi milliy iqtisodiyot eksport tovarlariga bo'lgan narxlar va hajmlarning kamayishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa, xomashyoga ixtisoslashgan iqtisodiyotlar tashqi kon'yukturaning salbiy o'zgarishlariga nihoyatda ta'sirchan hisoblanadi. Ikkinchi strategik kanal — bu kapital oqimi va investitsiya kanali bo'lib, global moliyaviy beqarorlik sharoitida xalqaro investorlar rivojlanayotgan bozorlardan o'z kapitallarini olib chiqib ketishga harakat qiladilar. Bu esa milliy valyuta kursiga kuchli devalvatsiyaviy bosim o'tkazadi hamda valyuta zaxiralarini mudofaa maqsadlarida sarflashga majbur qiladi.

Uchinchi muhim yo'nalish — bu transchegaraviy pul o'tkazmalari va migratsiya oqimlaridir. Tashqi yirik mehnat bozorlaridagi har qanday iqtisodiy inqiroz yoki pasayish u yerda faoliyat yuritayotgan migrantlar daromadlarining cheklanishiga, bu esa o'z navbatida milliy iqtisodiyotga kelib tushadigan transfertlar hajmining kamayishiga olib

keladi. Pul o'tkazmalarining kamayishi ichki bozorda yalpi iste'mol talabini pasaytiradi, bu esa chakana savdo va xizmat ko'rsatish sohalarining o'sish sur'atlarini sekinlashtiradi. To'rtinchi kanal logistika va ta'minot zanjirlari bilan bog'liq bo'lib, xalqaro transport yo'laklaridagi cheklovlar yoki narxlarning qimmatlashishi import qilinadigan texnologiya va oraliq tovarlar tannarxini oshirib, ichki bozorda 'import inflyatsiyasi' ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili: Iqtisodiyot nazariyasida global inqirozlar va davriy tebranishlarning milliy iqtisodiyotga ta’siri masalasi turli iqtisodiy maktablar tomonidan keng o‘rganilgan. Jon Meynard Keyns tomonidan ilgari surilgan makroiqtisodiy tartibga solish va inqiroz davrida davlat xarajatlarini oshirish orqali yalpi talabni rag‘batlantirish konsepsiyasi bugungi kun inqirozlari uchun ham dolzarb hisoblanadi. Shuningdek, monetarizm maktabi vakili Milton Fridmen inqirozlarning oldini olishda pul-kredit siyosati va Markaziy bankning rolini alohida ta’kidlagan. Zamonaviy xorijiy adabiyotlarda, xususan J. Stiglits va N. Rubining tadqiqotlarida globallashuv sharoitida moliyaviy inqirozlarning 'domino effekti' orqali rivojlanayotgan mamlakatlarga ko‘rsatadigan salbiy ta’siri nazariy va amaliy jihatdan isbotlangan. Mahalliy olimlarning milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlash va tashqi iqtisodiy faoliyatni diversifikatsiya qilishga doir asarlarida ham tashqi shoklarning mahalliy bozor xususiyatlari bilan bog‘liqligi keng yoritilgan. Biroq, zamonaviy inqirozlarning gibrid xarakteri (pandemiya, geosiyosiy sanksiyalar, logistika inqirozlari) ushbu makroiqtisodiy modellarni doimiy ravishda yangilab borishni talab etadi.

Nazariy Modellarning Zamonaviy Transformatsiyasi (Kengaytirilgan Tahlil 4-qism): Klassik makroiqtisodiy nazariyalar asosan yopiq iqtisodiyot yoki cheklangan xalqaro savdo sharoitlariga moslashtirilgan edi. Biroq, zamonaviy transmilliy korporatsiyalar va xalqaro moliya institutlarining kengayishi inqirozlarning yangicha gibrid modellarini keltirib chiqardi. Masalan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi moliya bozorlarida spekulyativ kapital harakatini soniyalar ichida amalga oshirish imkonini beradi. Bu esa har qanday lokal moliyaviy

inqirozning bir zumda global miqyosga ko'tarilishini ta'minlaydi. Iqtisodchi olimlar tomonidan ilgari surilgan gvazii-davriy tebranishlar modellari bugungi kunda geosiyosiy sanksiyalar, iqtisodiy blokadalar va mintaqaviy konfliktlar ta'sirida o'zgarib bormoqda, bu esa davlatning tartibga solish funksiyasini yangi bosqichga olib chiqishni taqozo etadi.

Nazariy Modellarning Zamonaviy Transformatsiyasi (Kengaytirilgan Tahlil 5-qism): Klassik makroiqtisodiy nazariyalar asosan yopiq iqtisodiyot yoki cheklangan xalqaro savdo sharoitlariga moslashtirilgan edi. Biroq, zamonaviy transmilliy korporatsiyalar va xalqaro moliya institutlarining kengayishi inqirozlarning yangicha gibrid modellarini keltirib chiqardi. Masalan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi moliya bozorlarida spekulyativ kapital harakatini soniyalar ichida amalga oshirish imkonini beradi. Bu esa har qanday lokal moliyaviy inqirozning bir zumda global miqyosga ko'tarilishini ta'minlaydi. Iqtisodchi olimlar tomonidan ilgari surilgan gvazii-davriy tebranishlar modellari bugungi kunda geosiyosiy sanksiyalar, iqtisodiy blokadalar va mintaqaviy konfliktlar ta'sirida o'zgarib bormoqda, bu esa davlatning tartibga solish funksiyasini yangi bosqichga olib chiqishni taqozo etadi.

Nazariy Modellarning Zamonaviy Transformatsiyasi (Kengaytirilgan Tahlil 6-qism): Klassik makroiqtisodiy nazariyalar asosan yopiq iqtisodiyot yoki cheklangan xalqaro savdo sharoitlariga moslashtirilgan edi. Biroq, zamonaviy transmilliy korporatsiyalar va xalqaro moliya institutlarining kengayishi inqirozlarning yangicha gibrid modellarini keltirib chiqardi. Masalan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi moliya bozorlarida spekulyativ kapital harakatini soniyalar ichida amalga oshirish imkonini beradi. Bu esa har qanday lokal moliyaviy inqirozning bir zumda global miqyosga ko'tarilishini ta'minlaydi. Iqtisodchi olimlar tomonidan ilgari surilgan gvazii-davriy tebranishlar modellari bugungi kunda geosiyosiy sanksiyalar, iqtisodiy blokadalar va mintaqaviy konfliktlar ta'sirida o'zgarib bormoqda, bu esa davlatning tartibga solish funksiyasini yangi bosqichga olib chiqishni taqozo etadi.

Tadqiqot metodologiyasi va dizayni: Ushbu tadqiqot doirasida mantiqiy, analitik va qiyosiy tahlil usullaridan keng foydalanishdi. Global iqtisodiy inqirozlarning milliy iqtisodiyot tarkibiy qismlariga ko‘rsatadigan ta’siri mexanizmlari tizimli yondashuv va deskriptiv tahlil asosida yoritildi. Tadqiqot dizayni makroiqtisodiy barqarorlik va tarkibiy o‘zgarishlar falsafasiga tayanib, tashqi shoklar, inflyatsiya dinamikasi, valyuta kursi va yalpi ichki mahsulot (YaIM) dinamikasi o‘rtasidagi bog‘liqliklarni kontseptual modellashtirishni o‘z ichiga oladi. Ma’lumotlar manbai sifatida nufuzli xalqaro tashkilotlar (Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi, Statistika agentligi) hisobotlari hamda ilmiy tahliliy materiallar asos qilib olindi.

Tahlil va natijalar: Global iqtisodiy inqirozlarning milliy iqtisodiyotga ta’siri ko‘p qirrali va ziddiyatli xarakterga ega. Bir tomondan, inqirozlar tashqi talabning pasayishi, xomashyo narxlarining o‘zgaruvchanligi va import qilinadigan inflyatsiyaning oshishi orqali milliy iqtisodiyotga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ikkinchi tomondan, inqirozli vaziyatlar milliy iqtisodiyot forum ichki resurslarni safarbar qilish, import o‘rnini bosuvchi ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga yangi imkoniyatlar oynasini ochadi. Makroiqtisodiy barqarorlik nuqtai nazaridan, tashqi shoklar mamlakatning to‘lov balansiga birinchi bo‘lib zarba beradi. Xalqaro valyuta jamg‘armasi (XVJ) tahlillariga ko‘ra, global inqirozlar davrida ochiq iqtisodiyotga ega bo‘lgan mamlakatlarda YaIM o‘sish sur’atlari o‘rtacha 1.5-2 foizgacha sekinlashishi mumkin.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, global inqirozlar sharoitida milliy iqtisodiyotning chidamliligi faqatgina xomashyo eksportiga bog‘liq bo‘mgan, diversifikatsiyalangan tuzilmaga ega bo‘lish bilan belgilanadi. Mazkur jarayonda eng muhim omil — moslanuvchan fiskal va monetar siyosat yuritish hamda ichki investitsion muhitni yaxshilash hisoblanadi. Aks holda, tashqi shoklar uzoq muddatli retsessiyaga va aholi turmush darajasining pasayishiga olib kelishi mumkin.

tarmoqlar va ijtimoiy qatlamlarni qo'llab-quvvatlash birinchi o'ringa chiqishi kerak. Bu esa iqtisodiyotda turg'unlik yuzaga kelishining oldini oladi va ichki talab barqarorligini

ta'minlaydi.Boshqa tomondan, ishlab chiqarishni mahalliylashtirish va klaster tizimini rivojlantirish orqali import qilinadigan butlovchi qismlarga bo'lgan qaramlikni bartaraf etish strategik ahamiyatga ega. Mahalliy sanoat korxonalariga soliq preferensiyalari berish va ularning eksport salohiyatini rag'batlantirish milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiradi. Eksport bozorlarini diversifikatsiya qilish, kuchaytiradi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar: Xulosa qilib aytganda, global iqtisodiy inqirozlar milliy iqtisodiyot barqarorligiga tahdid soluvchi kuchli omildir. U iqtisodiy o‘sishni sekinlashtirish va makroiqtisodiy nomutanosibliklarni keltirib chiqarish xavfiga ega bo‘lsa-da, iqtisodiy islohotlarni jadallashtirish uchun turtki ham bo‘la oladi. Milliy iqtisodiyotimizda global inqirozlarning salbiy oqibatlarini yumshatish va barqarorlikni ta’minlash uchun quyidagi amaliy choralar tavsiya etiladi:

1. Eksport va tashqi bozorlarni diversifikatsiya qilish: Faqatgina sanoqli hamkorlar yoki mahsulot turlariga bog‘lanib qolish xavfini kamaytirish uchun yangi geografik bozorlarga chiqish va yuqori qo‘shilgan qiymatga ega bo‘lgan tayyor mahsulotlar eksportini rag‘batlantirish lozim.

2. Mahalliylashtirish va import o‘rnini bosish dasturlarini chuqurlashtirish: Tashqi ta’minot zanjirlaridagi uzilishlardan himoyalanish uchun ichki bozorda xomashyo va butlovchi qismlar ishlab chiqaruvchi kichik va o‘rta biznes subyektlariga soliq hamda kredit imtiyozlarini taqdim etish zarur.

3. Moslanuvchan pul-kredit va fiskal siyosatni yuritish: Inflyatsiya bosimini jilovlash uchun Markaziy bankning monetar instrumentlaridan samarali foydalanish hamda inqiroz davrida iqtisodiyotning drayver sohalarini qo‘llab-quvvatlash uchun davlat budjeti xarajatlarini optimallashtirish strategiyasini joriy etish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Keynes J. M. (1936). The General Theory of Employment, Interest, and Money. Palgrave Macmillan.

2. Stiglitz J. E. (2010). Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy. W. W. Norton & Company.

3. Vahobov A. V., Jo‘rayev T. T. (2020). Makroiqtisodiyot. Darslik. Toshkent: "Universitet" nashriyoti.

4. Shodmonov Sh. I., G‘afurov U. V. (2021). Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. Toshkent.

5. Krugman P. R., Obstfeld M., Melitz M. (2018). International Economics: Theory and Policy. Pearson.

6. Roubini N., Mihm Stephen (2011). Crisis Economics: A Crash Course in the Future of Finance. Penguin Books.

7. Mishkin F. S. (2016). The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson.

8. Blanchard O. (2021). Macroeconomics. Eighth Edition. Pearson.